

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA INTELLEKTUAL MULKNI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY VA
TEXNIK MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Mamatqulov Azamatjon Murodilovich
Toshkent shahar prokuraturasi bo'lim boshlig'i o'rinbosari

Annotatsiya

Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual mulkni himoya qilishning huquqiy va texnik mexanizmlari tahlil qilingan. Yevropa Ittifoqi va AQSh tajribasi asosida O'zbekiston qonunchiligidagi bo'shliqlar aniqlangan, sun'iy intellekt yaratgan asarlar, blokcheyn, raqamli huquqlarni boshqarish (DRM) va onlayn-platformalar javobgarligi masalalari ko'rib chiqilgan. O'zbekiston Respublikasining intellektual mulk sohasidagi qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: intellektual mulk, raqamli iqtisodiyot, mualliflik huquqi, sun'iy intellekt, blokcheyn, DRM, onlayn-platforma, DSM Direktivasi, DMCA

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ ЗАЩИТЫ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

Маматкулов Азаматжон Муродилович
Заместитель начальника отдела прокуратуры города Ташкента

Аннотация

В статье анализируются правовые и технические механизмы защиты интеллектуальной собственности в условиях цифровой экономики. На основе опыта ЕС и США выявлены пробелы в законодательстве Узбекистана, рассмотрены вопросы охраны произведений, созданных искусственным интеллектом, использования блокчейна, систем DRM и ответственности онлайн-платформ. Разработаны конкретные предложения по совершенствованию законодательства Республики Узбекистан в сфере интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, цифровая экономика, авторское право, искусственный интеллект, блокчейн, DRM, онлайн-платформа

**IMPROVING THE LEGAL AND TECHNICAL MECHANISMS FOR INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION IN
THE DIGITAL ECONOMY**

Mamatqulov Azamatjon Murodilovich
Deputy Head of Department at the Tashkent City Prosecutor's Office

Abstract

The article analyzes legal and technical mechanisms for the protection of intellectual property in the digital economy. Based on the experience of the EU and the US, gaps in Uzbekistan's legislation are identified; issues of AI-generated works, blockchain, DRM systems, and the liability of online platforms are examined. Specific proposals for improving the legislation of the Republic of Uzbekistan in the field of intellectual property are developed.

Keywords: Intellectual property, digital economy, copyright, artificial intelligence, blockchain, DRM, online platform, DSM Directive, DMCA

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi intellektual mulk obyektlarining tabiati, ularni yaratish, tarqatish va himoya qilish jarayonlarini tubdan o'zgartirdi. Butunjahon intellektual mulk tashkilotining (WIPO) 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, raqamli iqtisodiyot jahon yalpi ichki mahsulotining muhim qismini tashkil etadi va undagi noaniq aktivlar (intangible assets) ulushi keskin o'sib bormoqda [1]. Bunday sharoitda intellektual mulkni samarali himoya qilish nafaqat ijodkorlar manfaatini, balki davlatning umumiy iqtisodiy raqobatdoshligini ham belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi intellektual mulkning iqtisodiy o'sish va innovatsion taraqqiyotdagi rolini chuqur tushunadi. Prezidentning 2022-yil

26-apreldagi PQ-221-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Intellektual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" mamlakat huquqiy bazasini xalqaro standartlarga moslashtirishni asosiy ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan [2]. 2024-yil 10-sentabrda qabul qilingan O'RQ-959-sonli qonun raqamli muhitda ijodiy faoliyatga bo'lgan huquqlarni himoya qilishning ta'sirchan mexanizmlari tizimini shakllantirishni nazarda tutgan [3].

Shunga qaramay, raqamli sharoitda intellektual mulkni himoya qilish bo'yicha bir qator masalalar sun'iy intellekt yaratgan asarlarning maqomi, onlayn-platformalar javobgarligi, raqamli huquqlarni boshqarish (DRM) tizimlarini chetlab o'tish uchun javobgarlik, blokcheyn-asoslangan ro'yxatga olishning huquqiy maqomi hozirgacha o'zining huquqiy yechimini topmagan. Mazkur maqolaning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual mulkni himoya qilishning huquqiy va texnik mexanizmlarini tahlil qilish va O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha asoslangan takliflar ishlab chiqishdir.

Yevropa Ittifoqining 2019/790-sonli Direktivasi (DSM Direktivasi) raqamli muhitda mualliflik huquqi sohasidagi inqilobiy hujjat bo'lib, uchta yo'nalishda yangi normalarni joriy etgan: onlayn-kontentni baham ko'rish xizmatlari (OCSSP) javobgarligi, matbuot nashriyotlari uchun yangi qo'shni huquq, hamda matn va ma'lumotlar mining (TDM) bo'yicha istisnalar [4]. Direktivaning 17-moddasi onlayn-platformalarni foydalanuvchilar yuklagan kontent uchun mas'ul deb biladi va proaktiv kontent-monitoring tizimini joriy qilishlarini majburiy qilib qo'yadi. 2024/1689-sonli AI Act Reglamentining Resital 105–107 esa generativ SI modellari uchun o'qitish ma'lumotlari haqida shaffoflik talablarini va opt-out mexanizmlarini hurmat qilishni majburiy qilib qo'ydi [5].

AQShning DMCA qonuni (1998) ikki asosiy komponentdan iborat: §512 onlayn-xizmatlar uchun "safe harbor" rejimi va "notice-and-takedown" tartibi, §1201 texnik himoya vositalarini chetlab o'tishni jinoiy va fuqarolik javobgarligiga olib kelishi. AQSh Mualliflik huquqi idorasining 2024–2025-yillardagi hisobotlari sun'iy intellekt yaratgan asarlar bo'yicha quyidagi tamoyillarni shakllantirgan. Sof SI tomonidan yaratilgan asarlar mualliflik huquqi himoyasiga ega bo'la olmaydi; faqat insonning aniq ijodiy hissi yetarli bo'lgan SI bilan yaratilgan asarlar himoyalaniishi mumkin [6].

1-jadval. Raqamli muhitda intellektual mulk himoyasi: qiyosiy tahlil

Mexanizm	Yevropa Ittifoqi	AQSh	O'zbekiston
Onlayn-platforma javobgarligi	Direktiva 2019/790, 17-moddasi OCSSP rejimi	DMCA §512 notice-and-takedown	Maxsus norma yo'q
SI yaratgan asarlar	AI Act 2024/1689, Resital 105–107	USCO 2-Qism (2025): inson hissi shart	Aniq norma yo'q
Texnik himoyani chetlab o'tish	Direktiva 2001/29/EC, 6-moddasi	DMCA §1201 jinoiy javobgarlik	Maxsus norma yo'q
TDM istisnosi	Direktiva 2019/790, 3–4-moddalar	Fair use doktrinasi	Aniq norma yo'q
Mualliflik muddati	70 yil (Direktiva 2006/116/EC)	70 yil (95 korporativ asarlar)	70 yil (2021-yil O'RQ-709)

Raqamli muhitda intellektual mulkni himoya qilish faqatgina huquqiy normalar bilan cheklanmaydi texnologik vositalar ham bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Blokcheyn texnologiyasi yaratuvchining asari uchun o'zgartirib bo'lmaydigan, vaqt-belgili va kriptografik isbotlangan ro'yxatga olishni ta'minlaydi. DRPChain (2024) tadqiqotida ko'rsatilganidek, blokcheyn yordamida raqamli tasvirlar uchun ishonchli DRM tizimi yaratish mumkin [8]. Raqamli huquqlarni boshqarish (DRM) tizimlari kontentni shifrlash va foydalanish huquqlarini cheklash orqali ruxsatsiz nusxa olishning oldini oladi. Sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari (YouTube Content ID, Audible Magic) audio va video kontentni "raqamli barmoq izi" texnologiyasi yordamida aniqlaydi. Texnologik mexanizmlarning samaradorligi va cheklovlari masalasini ham e'tiborga olish kerak: blokcheyn mualliflik isboti uchun qudratli vositadir, lekin u o'z-o'zidan asar originalligini tasdiqlamaydi; SI-asoslangan kontent-monitoring tizimlari noto'g'ri musbat (false-positive) natijalarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli huquqiy va texnik mexanizmlarning kompleks integratsiyasi zarur.

O'zbekiston qonunchiligida raqamli muhitda intellektual mulkni himoya qilish bo'yicha quyidagi strukturaviy bo'shliqlar mavjud: (1) sun'iy intellekt yaratgan asarlarning huquqiy maqomi belgilanmagan; (2) texnik himoya vositalarini (DRM, shifrlash) chetlab o'tish uchun maxsus huquqiy javobgarlik yo'q; (3) onlayn-platformalar uchun aniq notice-and-takedown tartibi va OCSSP rejimiga o'xshash institut shakllantirilmagan; (4) matn va ma'lumotlar mining (TDM) uchun maxsus istisnolar joriy etilmagan; (5) blokcheyn-asoslangan ro'yxatga olishning huquqiy maqomi belgilanmagan; (6) raqamli huquqbuzarlik uchun aniq oldindan belgilangan kompensatsiya stavkalari yo'q. A.A. Yuldashov ta'kidlaganidek, mavjud milliy qonunchilik WIPO Internet shartnomalari (1996) talablariga to'la mos kelmaydi [9]. S. Bekmuradov tahliliga ko'ra, raqamli iqtisodiyotda intellektual mulk himoyasi O'zbekistonda hali yetarli darajada huquqiy ta'minlanmagan [10].

Bundan tashqari, 2024-yil O'RQ-959-sonli qonun "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonunning 12¹-moddasiga "o'zga shaxslarga tegishli bo'lgan intellektual mulk obyektlaridan qonunga xilof ravishda foydalanish" bandini kiritish orqali raqamli platformalarda intellektual mulk huquqbuzarliklarini taqiqlovchi yangi normani joriy etgan bo'lsa-da, bu normaning amaliy mexanizmlari qaysi organ qarori bilan kontent olib tashlanishi, platformalar javobgarligining chegaralari, qarshi-xabar tartibi tegishli qonunosti hujjatlarda batafsil bayon etilmagan. PQ-221-sonli qaror doirasida intellektual mulk obyektlari ekspertizasini sun'iy intellektdan foydalangan holda tashkil etish va ekspertiza muddatlarini qisqartirish ko'zda tutilgan, ammo SI yaratgan obyektlarning o'zi mualliflik huquqi himoyasiga ega bo'lishi mumkinmi degan asosiy savol qonunchilikda javobsiz qolmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida O'zbekiston Respublikasining intellektual mulk sohasidagi qonunchiligini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish taklif etiladi:

1. "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida»gi qonunga sun'iy intellekt yaratgan asarlar maqomini belgilovchi maxsus modda kiritish. Sof SI tomonidan yaratilgan asarlar himoya obyekti emas; insonning aniq ijodiy hissasi mavjud bo'lgan SI-yordamiga asoslangan asarlar shu element bo'yicha himoyalaniishi mumkin
2. Onlayn-kontentni baham ko'rish xizmatlarining intellektual mulk huquqlari oldidagi javobgarligini tartibga soluvchi yangi bobni kiritish: notice-and-takedown tartibi (24-48 soat ichida olib tashlash, counter-notice imkoniyati), takroriy huquqbuzar foydalanuvchilarning hisoblarini bekor qilish siyosati, yirik platformalar uchun avtomatik kontent-monitoring talabi.
3. Jinoyat kodeksining 149-moddasiga texnik himoya vositalarini (DRM, shifrlash) chetlab o'tish uchun javobgarlikni belgilovchi yangi qism qo'shish.
4. Yevropa Ittifoqi 2019/790-sonli Direktivasining 3- va 4-moddalariga muvofiq matn va ma'lumotlar mining (TDM) uchun ikkita istisno joriy etish
5. Intellektual mulk agentligi tomonidan blokcheyn-asoslangan mualliflik huquqi ro'yxatining ixtiyoriy yordamchi mexanizmini joriy etish va sud-yuridik amaliyotda blokcheyn-yozuvlarini ishonchli dalil sifatida tan olish.

6. Mualliflik huquqi qonuniga oldindan belgilangan kompensatsiya (statutory damages) instituti joriy etish: huquq egasi yetkazilgan zararni isbotlash o'rniga qonun bilan belgilangan miqdorda kompensatsiya talab qilish huquqiga ega bo'lishi kerak.

Yakunlovchi sifatida shuni ta'kidlash kerakki, raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual mulkni himoya qilish bu nafaqat huquqiy, balki strategik va iqtisodiy masala hamdir. O'zbekistonning innovatsion ekotizimni rivojlantirishga, xorijiy investitsiyalarni jalb etishga va mahalliy ijodkorlar huquqlarini ishonchli himoya qilishga yo'naltirilgan vazifalari intellektual mulk himoyasining samarali, zamonaviy va xalqaro standartlarga muvofiq tizimini shakllantirishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Intellectual Property Organization. World Intellectual Property Report 2024: Making Innovation Policy Work for Development. Geneva: WIPO Publications, 2024. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/world-intellectual-property-report-2024/en/index.html>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi PQ-221-sonli «Intellektual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori. URL: <https://lex.uz/docs/-5987120>
3. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 10-sentabrdagi O'RQ-959-sonli qonuni «Intellektual mulk obyektlarini huquqiy himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan...». URL: <https://lex.uz/docs/-7097984>
4. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market. Official Journal of the European Union, L 130, 17.05.2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>
5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union, L 2024/1689, 12.07.2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
6. U.S. Copyright Office. Copyright and Artificial Intelligence, Part 2: Copyrightability. Washington, D.C., January 29, 2025. URL: <https://www.copyright.gov/ai/Copyright-and-Artificial-Intelligence-Part-2-Copyrightability-Report.pdf>
7. Rosati E. Copyright in the Digital Single Market. Article-by-Article Commentary to the Provisions of Directive 2019/790. Oxford: Oxford University Press, 2021. 624 p.
8. Liu Y., Chen L., Luo H. DRPChain: A new blockchain-based trusted DRM scheme for image content protection. PLOS ONE. 2024;19(8):e0309651. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11412486/>
9. Yuldashov A.A. O'zbekiston qonunchiligi va xalqaro shartnomalarda mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni raqamli muhitda muhofaza qilishga doir huquqiy normalar. Toshkent davlat yuridik universiteti axborotnomasi. 2023. № 2. B. 45–67.
10. Bekmuradov S. Raqamli iqtisodiyotda intellektual mulk huquqini himoya qilish masalalari. Iqtisodiyot va huquq jurnali. 2022. № 4. B. 78–89.
11. Li J. Dilemma and optimization path of intellectual property protection under digital economy. Science of Law Journal. 2024;3(3):60–69. doi:10.23977/law.2024.030309
12. Geiger C., Iaia V. The Forgotten Creator: Towards a Statutory Remuneration Right for Machine Learning of Generative AI. Computer Law & Security Review. 2024;52:105925. doi:10.1016/j.clsr.2023.105925
13. WIPO Copyright Treaty (WCT), Geneva, 1996. URL: <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/>
14. Digital Millennium Copyright Act (DMCA). 17 U.S.C. §§ 512, 1201 (1998). URL: <https://www.copyright.gov/title17/>
15. O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 20-iyuldagi O'RQ-42-sonli «Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida»gi qonuni URL: <https://lex.uz/docs/-1039262>